

1 skyrius

Tą rytą, kai šitai ištiko, – man brangaus pasaulio pabaiga, – nepalaisčiau alyvų krūmo po tėvo kabineto langu.

Laikas – 1941 metų birželis, vieta – Vilnius, neseniai sovietų okupuotos Lietuvos sostinė. Man, dešimtmetei, atrodė savaimė suprantama, kad tokiais rytais žmonės visame pasaulyje tvarko savo sodus. Kad karai ir bombos sustoja prie sodo vartų, kad jie vyksta toli kitapus sodo tvoros.

Mūsų sodas man buvo pasaulio centras, svarbiausia vieta, kur troškau likti amžinai. Jį supo namas stačiais raudonų čerpių stogais, milžiniškas ir didingas, baltai tinkuotu fasadu. Jame gyveno mano artimieji, mano tėvai, seneliai iš tėvo pusės, tetos, dėdės, pusbroliai ir pusseserės. Namas priklausė seneliui, bet valdė jį mano senelė; jų butas atrodė išties prabangiai. Likusieji gyveno kituose šešiuose atskiruose butuose. Atskiruose, bet ne itin uždaruose. Durų niekas nerakino; žmonės zujo iš vieno buto į kitą ko nors pasiskolinti, paliežuvauti, pasigirti ar pasiskųsti, papasakoti naujausių šeimos istorijų. Nuostabi šeima, gyvybinga, nenustygstanti, pilna meilės, – tikras rojus vienturčiam vai-

kui. Už langų, žvelgiančių į sodą, nesimatė jokių praeivių, jokių priešų, jokios grėsmės.

Anapus sodo, nuo medžiais apšodintos alėjos, kurioje mes ir gyvenome, driekėsi Vilnius, mano miestas. Geriausias Vilniaus vaizdas atsiverdavo nuo Pilies kalno, tad nuolat prašydavau panelę Rachelę mane ten nusivesti. Įsikūręs ant Vilnios krantų, žalių kalnų slėnyje, Vilnius buvo vadinamas miškų sostine. Universitetinis miestas, parkai, italų architektų statytos įmantrios baroko stiliaus baltos bažnyčios auksiniais ir raudonais bokštais, mieli seni namai, apglėbiantys kalvas ir vienas kitą. Įkvepiantis ir smagus miestas jame augančiam vaikui.

Nuo Pilies kalno viršūnės matydavau pusę kvartalo užimančią teritoriją, kur mano šeima užsiėmė verslu, mūsų lankomą sinagogą, kelią, vedantį link idiliško ežerų krašto, kur turėjome vasarnamį. Kai stovėdavau ant to kalno viršūnės, viskas atrodė kaip geriausiame iš visų įmanomų pasaulių, mano pasaulyje.

Nenorėjau, kad jame kas nors keistųsi nors per nago juodymą. Pusryčiaudama prieš mokyklą suvalgydavau vieną sviestu užteptą bandelę – minkštą, ne kietą – ir išgerdavau puodelį kakavos; bet kokį bandymą pakeisti šį valgia-raštį priimdavau kaip pasikėsinimą mane nunuodyti.

Pusryčiauti sėsdavau prie apskrito stalo valgomajame kartu su jaunais tėvais ir mano mylima panele Rachele. Tėvą – vadinau jį lenkišku žodžiu *tata* – branginau labiausiai, ir man rodė, kad šią paslaptį turiu slėpti nuo mamos.

Tata buvo linksmų plaučių, jis ne tik pats juokaudavo, bet kvatodavosi ir iš mano sąmojų – net ir nejuokingų.

Mama irgi buvo linksma, gebėdavo prajukti net išsiliejus pienui, bet jau nuo mažens suvokiau jos tvirtą nusistatymą, kad vienturčiam vaikui užtenka vieno lepinančio tėvo. Ketverių metų pirmą kartą surėmiau su ja ragus. Buvau ką tik pradėjusi lankyti pažangų vaikų darželį ir vieną rytą, kartu su mažiausiai dešimčia kitų mergaičių mankštindamasi ant grindų, pastebėjau sukrečiantį dalyką. Kai užvertėme kojas virš galvų ir kojų pirštais bandėme pasiekti grindis, dairydamosi į šalis pamačiau, kad visų mergaičių kelnaitės šilkinės – balto, rausvo, mėlyno, geltono šilko, nuostabi šilkinė kelnaičių vaivorykštė, kai kurios net apkraštuotos nėriniais – išskyrus manąsias. Maniškės buvo iš baltos medvilnės, be jokių papuošimų. Pasakiau mamai, kad būtina kiek galima greičiau ištaisyti padėtį. Ji taip nemanė. Pasakiau, jeigu nemūvēsiu šilkinė kelnaičių, į darželį nebeisiu. Mama atšovė: „Labai gerai. Neik.“ Aš ir nebeėjau; likau namie, kol sulaukusi septynerių iškeliavau į mokyklą.

O kai atėjo metas pasirinkti mokyklą, mama nusprendė, kad turtingo vaiko charakterį geriausiai užgrūdins mokykla, kurią lanko visų socialinių sluoksnių vaikai. Pradėjau lankyti Sofijos Markovnos Gurevič mokyklą, kur mokiausi jidiš ir susipažinau su savo tautos literatūra bei kultūra.

Man patiko mokykla ir mano gyvenimo tvarka. Dienos buvo suplanuotos kaip traukinių tvarkaraštis. Pirmadieniais po pamokų lankiau fortepijono pamokas; antradieniais – šokių pamokas; trečiadieniais ėjau į biblioteką

ir nuolat ginčijausi su bibliotekininke, siūlančia vaikiškas knygas, nors aš pageidavau suaugusiųjų knygų, ypač detektyvų, kuo labiau stingdančių kraują. Ketvirtadieniais kartu su pusseserėmis lankėme gimnastiką, mankštindavomės su raumeninga ponija – ji muštruodavo mus tarsi Prūsijos armijos naujokes, o mes sprogdavome iš juoko. Penktadieniais man būdavo leidžiama padėti mamai ir virėjai ruošti šabo patiekalus – pinti *challah*, tradicinę duoną, ir pjaustyti makaronus. Penktadieniais septynios mūsų namų virtuvės paskleisdavo nuostabius septynių šabo patiekalų kvapus, visus skirtingus, – nors buvo ta pati duona, pyragėliai, vištiena ir vištienos sultinys.

Tačiau 1939 metais Hitlerio armija įžengė į Lenkiją.

Krintant pirmosioms bomboms ant Vilniaus, be abejo, labai išsigandau. Bet mums pasisėkė; nė viena bomba nenukrito į sodą. Mūsų sodas atrodė nepažeidžiamas.

Aišku, pokyčių netrūko.

Tatą pašaukė į Lenkijos armiją kovoti su vokiečių okupantais. Tačiau mama tikino mane, kad jis netrukus grįš. Ji nesiliovė tai tvirtinusi, nors tikrovė bylojo priešingai. Kadangi pasikloviau mama, tikėjau tuo. Vienintelė.

Netrukus po tatos išvykimo pasklido gandai, kad visas jo batalionas sutriuškintas. Mūsų šeimą apėmė gilus ir nepaguodžiamas sielvartas. Visus, išskyrus mamą ir mane. Mama reikalavo nustoti verkus, tvirtino, kad tata gyvas. Širdperšos apimti giminaičiai maldavo ją grįžti į protą ir susitaikyti su siaubinga tikrove. Jie suvokė, jog proto aptemimas ištiko mamą dėl didžios meilės vyrui, tačiau kai ji

nuėjo taip toli, kad dėl to ėmė pyktis su rabinu, jie nebe-
pajėgė valdytis.

Pirmadienio rytą atsikėlusį mama pareiškė aplinkiniams, kad ketvirtadienį tata grįš į Vilnių. Ji patarė visiems liautis verkus ir ruoštis jo sugrįžimui. „Nupirk man kaimiško sūrio, to, kurį jis dievina“, – liepė ji savo vargšei motinai, kuri dabar ašarojo ne tik dėl žento, bet ir dėl išprotėjusios dukros. Pati mama išblizgino visas namų kertes, užpildė podėlius tatos mėgstamu maistu.

Ketvirtadienį tata sugrįžo, kaip mama ir išpranašavo. Bet, norėdamas visus labiau nustebinti, pirmiausia užsuko į uošvės namus. Mano senelė atidarė duris, žvilgtelėjo į „vaiduoklį“ ir susuko: „O, Viešpatie brangiausias, sūrio tai nenupirkau.“

Aštuntą valandą jau neabejojau mamos psichinėmis galiomis.

Tata vis pasakojo, kaip ėjęs nuo vieno kaimo iki kito po to, kai buvo sutriuškintas jų batalionas. Tiems keliems kareiviams, kurie išgyveno, buvo liepta kiek įmanoma saugiau grįžti namo. Įsisupęs į antklodę, užsimaukšlinęs beretę jis apsimetinėjo bepročiu ir vis tiek kelis kartus vos neįkliuvo.

Jis grįžo namo, tačiau per ateinančius dvejus metus laukė nauji išmėginimai. 1940 metais rusai, nuo 1939 iki 1941 metų birželio buvę vokiečių sąjungininkais, užėmė Vilnių. Komunistinė valdžia konfiskavo šeimos verslą ir nuosavybę, bet neiškraustė iš mūsų namo, iš mūsų sodo. Tarnai mus paliko, panelė Rachelė ištekėjo. Ne visada gali mėgautis prabanga, bet aš jos ir nepasigedau.

Mano pasaulis vis dar liko nepaliestas, ir aš neturėjau nė menkiausio įtarimo, kad jo netrukus nebeliks.

Tą rytą, kai šitai atsitiko, pabudau anksti ne be priežasties. Kadangi mokslo metai jau buvo pasibaigę, man buvo leista ilgai miegoti. Suprantama, kad pasidžiaugtum tokia privilegija, turi pabusti.

Tą akimirką, kai prasimerkiau ir išvydau savo rausvai baltas užuolaidas, kurias plaikstė švelnus vėjas, dvelkiantis nuo Vilnios, pagalvojau, kad laukia graži diena, tobula birželio diena. Paisydama šeimos tradicijos pasistengiau išlipti iš lovos dešine koja. Išlipsi dešine koja – bus sėkminga diena; išlipsi kaire – laukia nelaimės. Lenkijoje, tikėdamasis sėkmės, turėjai laikytis šeimos papročių.

Nuėjau prie lango pasižiūrėti, ar senelis sode. Šis sodas buvo jo gyvenimo pasididžiavimas ir džiaugsmas. Tai jis duodavo nurodymus sodininkams, bardavosi, jeigu medį netinkamai nugenėdavo, negailėdavo pagyrų, jeigu šie išgelbėdavo sergantį augalą. „Prisiminkite, vaikai, – sakydavo vaikaičiams, – prisiminkite, kad gėles mylintys žmonės būna geresni.“

Tą rytą senelio sode nesimatė. Bet aš trumpam persivėriau pro langą, mėgaudamasi rožėmis, bijūnais ir alyvų krūmu, kurį, dar pagalvojau, palaistysiu po valandos kitos.

Tikriausiai buvo apie šešias.

Pasiėmiau detektyvą, taupytą būtent tokiam rytui, ir su juo grįžau į lovą. Nuo pat pirmo sakinio šiame pasaulyje manęs nebeliko. Tad nieko negirdėjau.

Buvau giliai panirusi į knygą, kai mama įsiveržė į kambarį.

– Tuojau pat kelkis! – šūktelėjo ji, traukdama nuo manęs antklodę.

– Bet kodėl? *Mama...* – pasipiktinau.

– Estera, bent kartą daryk, kas liepta, neklausinėdama. Greitai!

Iššokau iš lovos.

– Mama, kas atsitiko?

– Klausimai, nuolatiniai klausimai. Kalbėk tyliau. – Ji pati ėmė šnibždėti: – Estera, kažkas vyksta. Paskambino dėdė Dovydas. Jis pasakė – jis pasakė, kad senelio butas pilnas rusų kareivių. Tavo tėvas nuskubėjo ten. Nė neapsirengė. Vis dar su pižama. Ir negrįžta. Kuo greičiau apsilik ir ateik į mano kambarį.

Rusų kareiviai! Nesiginčijau; padariau, kaip liepta, pakeliui susipyniau kasą. Motiną radau sėdinčią ant lovos su didžiule virtuvinių degtukų dėžute ant kelių. Ką, po galais, mama ketina daryti su degtukais miegamajame? Ir kodėl ji taip keistai žiūri į mane? Ko nors bijo?

– Nunešk šią dėžutę į mano mamos namus, Estera, savo močiutei Sarai. Tuojau pat.

– Degtukų dėžutę? Močiutei Sarai? Ir kamgi?

– Estera! – mamos balsas drebėjo. – Liaukis klausinėjusi! Tiesiog daryk, ką pasakiau. Nunešk šią dėžutę močiutei. Jaučiu, kad mums nebeprireiks to, ką į ją sudėjau. Noriu, kad tai turėtų močiutė. Išėik pro sodo vartus. Nesirodyk gatvėje. Eik alėjomis. Žingsniuok sparčiai ir grįžk kiek

įmanoma greičiau. Girdi mane? Neužsibūk pas močiutę nė minutei.

Vos neišmečiau dėžutės iš rankų.

– Estera, – mamos balsas sušvelnėjo, – Estera, atsiprašau, kad pykstu, bet – oi, paskubėk, dėl Dievo meilės, paskubėk!

Man pasidarė baisu. Baisiau nei tada, kai bombardavo Vilnių. Net vaikas greitai suvokia, kas yra bombardavimas, ima suprasti, kas *gali* ištikti, ir jaučia palengvėjimą, kai tai neįstinka. Tačiau dabar nežinojau, kas vyksta. Nežinojau, kaip sukalbėti malda, kaip derėtis su Dievu. Kaip vaikas, įsivaizdavau, kad reikia daugiau konkretumo: „Brangus Dieve, neleisk bombai nukristi ant Rudominų namų Didžiosios Pohuliankos gatvėje Vilniuje. Jeigu būsi toks malonus ir neleisi tam atsitikti, pažadu, kad ryt *pasistengsiu* nepriešgyniauti mamai...“ Šitaip bandžiau derėtis per vokiečių bombardavimus 1939-aisiais. Tačiau dabar negalėjau melstis. Nebuvo tamsios slėptuvės, nebuvo skreito, į kurį galėčiau įsikniaubti krintant bomboms, nebuvo paguodžiančių mamos žodžių, kurie palengvintų dūžtančio stiklo ir byrančių plytų siaubą.

Perbėgau tėvo kambarį, išlėkiau į sodą. Tą akimirką, kai peržengiau slenkstį, supratau, kad padariau klaidą. Žengiau per jį kaire koja. Norėjau grįžti ir pradėti iš naujo dešine koja, bet negalėjau švaistyti laiko. Skuosdama paliečiau alyvas ir įkvėpiau jų kvapą. Palaistysiu vėliau. Sodas nepasikeitė; mano sodas tebebuvo toks pat gražus, toks pat saugus

kaip visada. Tarsi jame man nieko negręstu, tarsi jis lauktų manęs grįžtančios, kai atliksiu šią gluminančią užduotį. Pro galinius vartelius išsmukau į alėją.

Pasileidau tolyn. Laimė, šįryt alėja buvo tuštutėlė. Skuosdama kiek įkerta po dešimties minučių atsidūriau prie močiutės namų. Dar sustojau atgauti kvapą, kad galėčiau užlipti laiptais šokinėdama per dvi pakopas.

Niekas neatsiliepė į pirmą mano skambutį, neatsiliepė ir į antrą. Paspardžiau duris bato kulnu. Galiausiai pasigirdo močiutės mieguistas balsas:

– Kas ten?

– Aš, močiute. Įleisk.

Ji pravėrė duris ir iškart apibėrė klausimais: kodėl atėjau taip anksti? Kodėl vos gaudau kvapą? Kas dėžutėje? Norėjau sušukti kaip mama: neklausinėk! Neturiu atsakymų! Tačiau tik papasakojau jai, ką žinojau: kad senelio Saliamono namuose kareiviai, kad tata nukeliavo ten su pižama.

– Su pižama? – nustebo ji, tarsi tai būtų pats baisiausias dalykas.

– Taip, su pižama, – pakartojau, ir pati vis labiau smelkiama baimės.

Padaviau jai degtukų dėžutę, o kai močiutė pradarė ją, abi išsižiojome.

Dėžutėje gulėjo mamos smaragdai ir kiti jos brangakmeniai: karoliai, auskarai ir visi žiedai. Be aksominių dėžučių jie atrodė keistai, tarsi žaisliniai.

Močiutė uždarė dėžutę. Užsimerkė, jos lūpos ėmė šnabždėti maldą.

– Močiute. Turiu eiti, močiute. Mama liepė greičiau grįžti. Močiute?.. Tikriausiai mama turėjo priežastį perduoti tau savo brangenybes?..

Ji toliau meldėsi. Pasistiebiau ant pirštų galų ir pabučiau ją į skruostą. Apkabinau ir prisiglaudžiau veidu jai prie rankos. Troškau pasakyti, kaip ją myliu, kiek ji man reiškia, kaip puikiai prisimenu visas tas dienas, kurias ji leido su manimi, kai buvau maža, karpydama iš popieriaus lėles ir statydama kartoninius namelius. Bet neturėjau laiko. Įstengiau tik sukuždėti:

– Myliu tave, močiute, labai labai.

– O, mano vaike, pasakyk mamai...

Nebaigusi sakinio ji pabučiavo mane į viršugalvį.

– Greitai pasimatysime, močiute! – šūktelėjau bėgdama pro duris.

Leidžiantis laiptais mane persmelkė siaubinga mintis: jau niekada nebepamatysiu močiutės. O, Dieve, meldžiausi, neleisk man turėti tokių baisių minčių.

Visą kelią iki namų bėgau. Kai pasiekiau sodo duris, išgirdau be perstojo skambant pagrindinių durų skambutį. Kur mama?

Mama sėdėjo valgomajame prie tuščio stalo, ranka parėmusi smakrą.

– Mama, skambina į duris. Ar negirdi? Atidaryti?

– Ne. Atidarysiu pati, – bet vis tiek nejudėjo. – Sėskis, Estera. Visai uždusai. Ar perdavei močiutei dėžutę?

– Žinoma, perdaviau. Mama... skambina...

– Taip, skambina.